

TIJORAT BANKLARINING RESURS BAZASINI KENGAYTIRISH YO‘LLARI

Bolibekov Shahboz Baxodir o‘g‘li

TMI, “Xalqaro moliya-kredit” kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tijorat banklarining resurs bazasi, uning tarkibiy elementlari o‘rganilgan, mamlakatimizda faoliyat yurituvchi tijorat banklarining resurs bazasi tahlili amalga oshirilgan va uni kengaytirish yo‘llari bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

***Kalit so‘zlar:** tijorat banklari, resurs bazasi, bank resurslari, kredit resurslari, depozit siyosati.*

WAYS TO OPTIMIZE THE RESOURCE BASE OF COMMERCIAL BANKS

ANNOTATION

In this article, the resource base of commercial banks, its structural elements have been studied, the analysis of the resource base of commercial banks operating in our country has been carried out, and suggestions have been made on ways to expand it.

***Key words:** commercial banks, resource base, banking resources, credit resources, deposit policy.*

KIRISH

Ma‘lumki, so‘nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan asosiy islohotlar tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, xorijiy mamlakatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish, shuningdek, yuqori sifatli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish asosida jahon bozorlaridan mustahkam o‘rin egallash va shu orqali milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini oshirishga qaratilmoqda. Bunda tijorat banklari pul mablag‘larini o‘tkazish, to‘lovlarni tezkorlik bilan amalga oshirish va korxonalarda tovarlar va xizmatlar uchun to‘lovlarni amalga oshirishda moliyaviy mablag‘lar yetishmovchiligi kuzatilganida qisqa muddatli kreditlar taqdim etishda muhim o‘rin egallaydi.

Tijorat banklarining resurslari - bu faol operatsiyalarni amalga oshirish uchun mavjud va foydalaniladigan o'z mablag'lari va qarz mablag'lari yig'indisidir. Bank resurslarini boshqarish - bu murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uning hozirgi kunga qadar aniq yechimi ishlab chiqilmagan va bank aktivlari va passivlarining holatini tizimli tahlil qilishni talab qiladi. Tijorat banklarining asosiy tamoyili amalda mavjud resurslar doirasida ishlashdir. Bu shuni anglatadiki tijorat banki nafaqat o'z resurslari va kredit qo'yilmalari o'rtasidagi miqdoriy muvofiqlikni ta'minlashi, balki bank aktivlari xususiyatining u tomonidan jalb qilingan resurslarning o'ziga xos xususiyatlariga mos kelishiga erishishi kerak.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

David Polfreman, Filip Ford banklarning resurslarini bank passivlari sifatida talqin qilishgan. Ular asosan tijorat banklari passivlariga asosiy e'tibor qaratishib, resurslarning manbalari, shakllanish amaliyoti va ularni boshqarish masalalarini e'tibordan chetda qoldirishgan [1].

A.A.Omonov esa, bank resurslarini boshqarishda strategik rejalashtirish jarayoniga alohida e'tibor qaratish lozimligini shuningdek, moliyaviy resurslarni jalb etish va joylashtirishda muddatlar bo'yicha muvozanatlashtirish maqsadga muvofiqligi ta'kidlaydi [2].

J.Ataniyazov va E.Alimardonov tijorat banklarining resurs bazasini yaxshilash va kengaytirishda ularning xalqaro moliya bozorlarida tutgan o'rni va ishtirokining muhimligini o'rganishgan [3].

Tijorat banklarining resurs bazalarini yaxshilashda alternativ resurs manbaalari sifatida fond bozori instrumentlarining o'rni iqtisodchi olimlarimiz J.Ataniyazov va S.Narimonovlar tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan [4].

Xalqaro moliyaviy markazlarning shakllanishi va uning jahon miqyosida tanilishi tijorat banklari faoliyat ko'lamini kengayishi va resurs bazalarini kengayishiga oid izlanishlar E.Alimardonov tomonidan amalga oshirilgan [5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Mamlakatimizda bozor munosabatlarining takomillashuvi va iqtisodiy raqobatning chuqurlashuvi hamda mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiya jarayonlarining tezlashuvi tijorat banklari resurslarini barqaror manbalar hisobidan shakllanishi va ularni samarali maqsadlarga joylashtirishni talab etmoqda.

Tijorat banklari faoliyatda resurslar bazasi katta ahamiyatga ega. Bu tijorat banklari mavjud resurslar doirasida kredit va boshqa faol operatsiyalarni amalga oshirishi mumkinligi bilan belgilanadi va bu bank foydasiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Banklar doimiy ravishda resurs salohiyatini shakllantirish va uning barqarorligi bilan shug'ullanadilar.

Tijorat banklarining resurslari ham qisqa muddatli, ham uzoq muddatli investitsiyalar uchun ishlatilishi mumkin. Uzoq muddatli investitsiyalar uchun uzoq muddatli resurslar ko'proq maqbuldir, lekin inflyatsiya va beqarorlik sharoitida banklar tomonidan jalb qilingan resurslar asosan qisqa muddatli xarakterga ega. Bank resurslarini shakllantirishning asosiy manbalari quyidagilardir:

- o'z mablag'lari;
- jalb qilingan mablag'lar;
- qarzga olingan mablag'lar.

O'z mablag'lari tarkibiga ustav kapitali, mumkin bo'lgan yo'qotishlar uchun zaxira jamg'armasi, foydani ushlab qolish natijasida hosil bo'lgan boshqa mablag'lar, shuningdek yil davomida taqsimlanmagan foyda kiradi. Bu turdagi kapital mamlakatimiz tijorat banklari amaliyotida resurslarining 5-25% ni tashkil qiladi.

Resurslarning asosiy qismini jalb qilingan va qarz mablag'lari tashkil qiladi. Ko'pincha, ularning bank resurslarining umumiy hajmidagi ulushi taxminan 70 foizni tashkil qiladi, ba'zi banklarda esa 85-90 foizga yetishi mumkin. Jalb qilingan resurslar - ulardan foydalanish banklarga yanada samaraliroq rivojlanish va o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradigan resurslar. Depozit operatsiyalari foyda olish jarayoni quriladigan asosdir.

Bankning resurs bazasini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishning eng muhim usullari quyidagilardan iborat:

Foiz stavkalarini belgilash;

Yuqori daromadli mijozlarni jalb qilish;

Boshqa davlatlardan arzon resurslarni jalb qilish uchun foiz mexanizmini yaratish;

Resurs bazasi yaxshi bo'lgan mijozlar bilan munosabatlar o'rnatish.

Jahon bank amaliyotida barcha jalb qilingan mablag'lar to'planish usuli bo'yicha quyidagicha guruhlanadi:

Depozitlar;

Boshqa qarz mablag'lari (omonatsiz).

Depozitlar bo'yicha foizli xarajatlarni minimallashtirish qobiliyati omonatchilarning alohida guruhlarining depozit stavkalarining o'zgarishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Omonatchilarning ayrim guruhlari foiz stavkalarining o'zgarishiga qanchalik sezgir bo'lsa, depozitlar bo'yicha foizli xarajatlarni minimallashtirish shunchalik qiyin bo'ladi. Depozit xizmatlari bozorining segmentatsiyasi depozitlarga bo'lgan talabni stavkaga sezgirlik darajasi bo'yicha aniqlashga yordam beradi. Turli segmentlar uchun depozit stavkalarini o'zgartirib, banklar depozit xarajatlarini kamaytirishga qodir.

Faol operatsiyalarni kengaytirish va bank uchun foyda olish uchun mas'uliyatni boshqarish nuqtai nazaridan eng yaxshi yo'l talab qilinadigan depozitlar va muddatli depozitlarni o'z ichiga olgan asosiy depozit turlarini ko'paytirish va diversifikatsiya qilishdir. Muddatli depozitlarni jalb qilish orqali bank balansining likvidligini ta'minlash vazifasi hal qilinadi va talab qilib olinmagan depozitlar yordamida foyda olish, chunki ular eng arzon resurs hisoblanadi, chunki hisob-kitob va joriy hisobvaraqlarga xizmat ko'rsatish xarajatlari minimaldir. Bankning moliyaviy resurslaridagi majburiy depozitlar ulushining oshishi bankning foiz xarajatlarini kamaytiradi va bu mablag'larni bank aktivlarida ishlatishdan yuqori daromad olish imkonini beradi. Ammo, shu bilan birga, joriy hisoblar majburiyatlarning eng oldindan aytib bo'lmaydigan elementi hisoblanadi, shuning uchun ularning qarz mablag'laridagi ulushining yuqori bo'lishi bankning likvidligini ancha zaiflashtiradi.

Depozit bo‘lmagan mablag‘lar tijorat banklari tomonidan pul bozorida o‘z qarz majburiyatlarini sotish yoki boshqa kredit tashkilotlaridan, shu jumladan markaziy bankdan kredit olish yo‘li bilan shakllantirilgan resurslar hisoblanadi. Depozitar bo‘lmagan manbalar bank mablag‘lari depozitlardan farqli o‘laroq, ular shaxsiy xususiyatga ega emas va bankning aniq mijozlari bilan bog‘liq emas. Ular bozorda, ko‘pincha raqobatni o‘z ichiga olgan auksion asosida sotib olinadi. Shunga asoslanib, ular qarzga olingan deb ataladi.

1-jadvalda 2022 va 2023 yil may oyi holatiga ko‘ra mamlakatimizda faoliyat yurituvchi tijorat banklarining resurs bazasiga doir statistik ko‘rsatkichlar keltirilgan.

1-jadval.

2023 yil may holatiga ko‘ra tijorat banklarining resurs bazasi [6]

Ko‘rsatkichlar nomi	01.05.2022 y.		01.05.2023 y.	
	mlrd. so‘m	ulushi, foizda	mlrd. so‘m	ulushi, foizda
Jalb qilingan mablag‘lar				
Depozitlar	161 735	93,67	208 448	94,96
Chiqarilgan qimmatli qog‘ozlar	10 922	6,33	11 067	5,04
Jami jalb qilingan mablag‘lar	172 657	36,7	219 515	38,6
Qarz mablag‘lari				
Markaziy bankning vakillik hisobvarag‘i	1 270	0,57	1 189	0,45
Boshqa banklarning mablag‘lari-rezident	15 469	6,90	24 207	9,13
Boshqa banklarning mablag‘lari-norezident	15 306	6,83	23 017	8,68
Olingan kreditlar va lizing operatsiyalari	175 282	78,23	194 642	73,41
Subordinar qarzlari	5 216	2,33	7 494	2,83
To‘lanishi lozim bo‘lgan hisoblangan foizlar	4 315	1,93	6 588	2,48
Boshqa majburiyatlar	7 196	3,21	8 018	3,02
Jami qarz mablag‘lari	224 054	47,7	265 155	46,6
O‘z mablag‘lari manbaalari				
Ustav kapitali	56 497	77,07	60 342	71,92
Qo‘shimcha kapital	753	1,03	1 039	1,24
Zaxira kapitali	6 536	8,92	7 635	9,10
Taqsimlanmagan foyda	9 518	12,98	14 887	17,74
Jami o‘z mablag‘lari manbaalari	73 304	15,6	83 903	14,8
Tijorat banklarining resurs bazalari	470 015	100	568 573	100

Mamlakatimiz amaliyotida tijorat banklarining resurs bazasining asosiy qismi qarz mablag‘lari (2022 yilda 36,7 foiz, 2023 yilda 38,6 foiz) va jalb qilingan mablag‘lar (2022 yilda 47,7 foiz, 2023 yilda 46,6 foiz) ga to‘g‘ri kelishini kuzatishimiz mumkin. Jalb qilingan mablag‘larning asosiy qismi depozitlar to‘g‘ri kelib, jalb qilingan mablag‘larning 90 foizdan ortiq qismini tashkil etadi. Qarz mablag‘lari tarkibida esa asosiy ulush olingan kreditlar va lizing operatsiyalari hissasiga to‘g‘ri keladi (2022 yilda 78,23 foiz, 2023 yilda 73,41 foiz). O‘z mablag‘lari manbaalari esa jami resurs tarkibining 2022 yilda 15,6 va 2023 yilda 14,8 foizini tashkil etadi.

Tijorat banki o‘z va qarz mablag‘lari o‘rtasida ma’lum nisbatni saqlashi kerak. Qarz mablag‘larining ortiqcha miqdori bank likvidligini yo‘qotish xavfini oshiradi va tijorat bankining to‘lovga layoqatsizlik xavfini oshiradi. Bank resurslari tarkibida bankning o‘z mablag‘larining ustunligini ham bir ma’noda ijobiy hodisa deb atash mumkin emas. Bu dividendlar miqdori va aktsiyalarning bozor qiymatining pasayishi bilan bog‘liq. Bank resurslari manbalari tarkibidagi nomutanosiblik tijorat banki faoliyatining yomonlashishiga va pul resurslari bozoridagi obro‘ning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Binobarin, tijorat bankining majburiyatlarini boshqarishning asosiy maqsadi resurslarni shakllantirish uchun eng kam xarajat bilan aktsiyadorlar uchun dividendlarning barqaror darajasini va bank foydasi hajmini saqlab qolish imkonini beradigan bank resurslari tarkibini optimallashtirishdir. uning dinamik rivojlanishi uchun etarli. Banklar va boshqalar o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi moliyaviy institutlar yuridik va jismoniy shaxslarning depozitlari uchun katta miqdordagi omonatlar, ularning narxi va xizmat ko‘rsatish usullari paydo bo‘ldi.

MUHOKAMA

Respublikamiz tijorat banklari resurs bazasini shakllantirishda mahalliy va xorijiy investorlar, omonatchilar hamda bank mijozlarining faol ishtirokini ta’minlash uchun eng avvalo ularning to‘liq ishonchini shakllantirish zarur. Tadqiqotlar

natijasida mazkur masalalar bo'yicha ziddiyatli holatlarning mavjudligi, ayniqsa tijorat banklari resurslari tarkibida xorijiy investorlar va omonatchilar hamda kreditorlar tomonidan kiritilgan mablag'larning deyarli mavjud emasligi, bu boradagi muammoli masalalardan ekanligi ma'lum bo'ldi. Shu bois, tijorat banklari resurs bazasini kengaytirish va samarali boshqarish yuzasidan ishlab chiqilgan kontseptsiya mazkur masalalarning ijobiy yechimini topishda amaliy yordam beradi deb hisoblaymiz.

Kuchli raqobat sharoitida har qanday bozor, ayniqsa moliya va pul bozorlarida tegishli mavqe va iqtisodiy manfaatdorlikka erishish murakkab masalalardan hisoblanadi. Buning uchun tijorat banklari qisqa va uzoq muddatga mo'ljallangan mukammal strategiya ishlab chiqishlari lozim. Mazkur masala respublikamiz tijorat banklarida o'zining yechimini topmaganligi tufayli, ularning resurslarini barqaror va arzon manbalar hisobidan shakllantirishda muammoli holatlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammolarning samarali hal etilmasligi mamlakatimiz bank tizimining salohiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Shu jihatdan tijorat banklari resurs bazasini kengaytirish va ularni samarali boshqarish kontseptsiya loyihasi mazkur masalalarning ijobiy yechimini topishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tijorat banklari resurs bazasini kengaytirishda asosiy e'tibor ularning manbalarini barqaror va uzoq muddatli resurslar hisobidan ta'minlash, ularni saqlash va joylashtirishni muddatlar bo'yicha mutanosibligini ta'minlanishi muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklari resurs bazasini kengaytirishning asosiy maqsadi iqtisodiyotdagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larini banklarga jalb qilish, ulardan oqilona foydalanish orqali bankning foydasini vujudga keltirishdan iborat ekanligi e'tirof etildi. Qisqacha qilib aytadigan bo'lsak, tijorat banklari resurs bazasini kengaytirishning vazifasi ularning to'lov qobiliyatini ta'minlab turish uchun zarur bo'lgan miqdordagi resurslarni topish va ushbu mablag'larni iqtisodiy jihatdan foydali maqsadlarga joylashtirish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Польфреман Д., Форд Ф. Основы банковского дело. –М.: Инфра М. 1996. - С. 102-104.
2. Omonov A.A. Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 35 b.
3. Ataniyazov, J. X., & Alimardonov, E. D. “Xalqaro moliya munosabatlari” Toshkent-2014. UFMJ., Darslik, 279, 280.
4. Ataniyazov J and Sayfullokhon N. (2022) Stock Market in Uzbekistan: Current Situation and Development Prospects, British Journal of Multidisciplinary and Advanced Studies: Business and Magament Sciences, 3(1),1-10
5. Алимардонов, Э. (2015). Мировые финансовые центры: современные теории и их значение в развитии национального финансового рынка. Экономика и инновационные технологии, (3), 141–150. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/8355
6. cbu.uz